

УДК 332.02
JEL: B 41, M 19, H 70
DOI: 10.35774/rarrrpsu2021.26.087

Євген КАЧАН

кандидат економічних наук, професор кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу, Західноукраїнський національний університет
e-mail: evhenkachan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3499-0746

Роман КОШІЛЬ

студент магістратури спеціальності менеджмент ОП «Управління персоналом» Західноукраїнський національний університет

ТРУДОРЕСУРСНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ПЕРСОНАЛОМ В УМОВАХ СУСПІЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Анотація

Вступ. Упродовж останніх десятиліть в Україні загострилася проблема відтворення населення і, як наслідок, погіршується трудовресурсна безпека. Чисельність економічно активного населення постійно скорочується, знижується рівень трудового потенціалу суспільства, скорочується людський капітал як основа формування персоналу організацій та підприємств.

Масштабна зовнішня трудова міграція є наслідком браку в Україні гідних умов праці, адже вона загрожує трудовресурсній безпеці держави, зумовлює «вимивання» інтелектуального потенціалу.

У постковідний період трудовресурсна ситуація може істотно впливати на процеси відбудови національної економіки, а в багатьох випадках навіть гальмувати прогрес розвитку. В умовах адміністративної децентралізації по закінченню пандемії зростає роль територіальних громад і центрів зайнятості населення у справі обліку, добору, розподілу і використання трудових ресурсів та запобігання безробіттю.

Мета статті. Деталізація проблем трудовресурсної безпеки України в умовах суспільної дестабілізації, що зумовить певні виклики та загрози у формуванні і використанні персоналу територіальних громад.

Результати дослідження. Аналіз даних про демографічну ситуацію в Україні, її тенденції, дослідження структури трудового потенціалу країни на макрорівні дозволив зробити певні висновки щодо викликів і загроз для трудовресурсної безпеки, яка в умовах COVID-19 ускладнилася. Передусім скорочення виробництва і, як наслідок, звільнення працівників.

У постковідний період трудовресурсна ситуація в країні буде визначальною з погляду забезпечення персоналом організацій та підприємств, які відновлюватимуть свою діяльність. Особливу роль мають відігравати органи місцевого самоврядування і центри зайнятості населення, які здійснюватимуть облік, розподіл і використання трудових ресурсів та запобігати виникненню безробіття.

Ключові слова: трудовресурсна безпека, трудовий потенціал, трудові ресурси, баланс трудових ресурсів, виклики і загрози, персонал, територіальні громади.

Формули: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 15.

Evhen KACHAN, Roman KOSHIL

LABOR SECURITY OF UKRAINE: CHALLENGES AND THREATS OF PROVIDING THE NATIONAL ECONOMY WITH PERSONNEL IN CONDITIONS OF SOCIAL INSTABILITY

ABSTRACT

Introduction. In recent decades, problems of population reproduction have worsened in Ukraine and, as a result, labor safety has worsened. The number of economically active population is constantly decreasing, the labor potential of society is decreasing, and human capital is decreasing as the basis for the formation of personnel of organizations and enterprises. The Covid-19 pandemic has significantly worsened the situation on the labor market.

Large-scale external labor migration is a consequence of the lack of decent work in Ukraine, but it threatens the state's labor security and causes an outpouring of intellectual potential.

Goal. To highlight in more detail, the problems of labor safety in Ukraine in conditions of social destabilization and especially in the post-covid period, which will cause certain challenges and threats in the formation and use of personnel of territorial communities.

The results. The analysis of the demographic situation in Ukraine, its trends, the study of the structure of the country's labor potential at the macro level made it possible to draw certain conclusions regarding the challenges and threats to labor safety. First of all, intense internal territorial displacement of the population aggravated the problem of employment of migrants, ensuring the production activity of the enterprises that underwent displacement. Labor protection will significantly affect the revival of the labor market, which involves the involvement of workers who have lost their jobs due to the pandemic.

In the future, the labor situation in the country will be decisive for the staffing of organizations and enterprises that will resume their full-fledged activities after the end of the pandemic. Local self-government bodies and employment centers will play a special role in the field of accounting, selection and use of labor resources, unemployment prevention.

Key words: labor security, labor potential, labor resources, balance of labor resources, challenges and threats, personnel, territorial communities.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 15.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Сучасні реалії України характеризуються нестабільністю політичних і соціально-економічних процесів, які істотно впливають на безпеку держави. Теперішні тенденції розвитку демографічних, а особливо міграційних процесів, зумовлюють загострення проблем зайнятості населення, що значно активізувалися в умовах пандемії. Призупинка діяльності одних підприємств та скорочення обсягів виробництва на інших, зростання дистанційної зайнятості змінили ринок праці. Все це потребує вироблення нових підходів до управління сферою зайнятості населення.

Мета статті. Деталізувати проблему трудоворесурсної безпеки України в умовах суспільної дестабілізації, особливо в постковідний період, зосередивши увагу на викликах та загрозах у формуванні і використанні персоналу організацій і підприємств, які відновлюють свою діяльність.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких розглядаються питання трудоворесурсної безпеки держави.

Людські ресурси, людський капітал, трудові ресурси, трудовий потенціал в останні десятиліття досліджують як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Дедалі більше уваги приділяють питанням відтворення трудового потенціалу загалом і персоналу зокрема. В останні роки особливої актуальності набули публікації щодо забезпечення ефективного використання наявних трудових ресурсів, запобігання еміграції кваліфікованих кадрів, стримування трудових міграцій, створення умов для розширеного відтворення населення тощо.

Події останніх років актуалізують проблему трудоворесурсної безпеки країни, яка є пріоритетною у структурі складових національної безпеки. Щоправда, ще в минулому десятилітті С. Бандур і О. Цимбал зазначали, що трудоворесурсна безпека є гармонійним поєднанням трьох

складових: «...оптимальної кількості економічно активного населення та якості його людського капіталу; гарантій запобігання усунення національної робочої сили від процесів і видів діяльності; гарантій запобігання втрат резидентами національної економіки контролю над трудовими процесами [5, 21].

Питання трудоворесурсної безпеки як загалом, так і окремих її аспектів досліджували такі науковці, як О. Давидюк, Л. Ільчук, А. Колот, Е. Лібанова, В. Новіков, І. Петрова, В. Онікієнко, В. Скуратівський, Л. Шевчук та ін.

Негативні демографічні процеси, звужений тип відтворення трудових ресурсів, збільшення обсягів трудової міграції, ріст обсягів безробіття, що посилюється внаслідок територіального переміщення населення, зумовили потребу докладного дослідження означених проблем і особливо в умовах пандемії.

Виклад основного матеріалу.

У складних умовах сьогодення дослідження людських ресурсів, особливо економічно активного населення, тобто трудових ресурсів суспільства, динаміки процесів природного відтворення населення і тенденцій, які спостерігаються впродовж останніх десятиліть, викликають тривогу щодо трудоворесурсного забезпечення національної економіки. Проведений аналіз демографічних процесів свідчить, що в Україні домінує звужений тип відтворення економічно активного населення. Це означає, що природний приріст осіб, які вступають у працездатний вік, менший, ніж чисельність тих, хто досягає пенсійного віку. На природний приріст економічно активного населення має вплив порівняно високий рівень смертності серед чоловіків старше 40 років. В Україні повільно зростає тривалість життя чоловіків, які є основою трудового потенціалу. Несприятливі зміни в демографічній ситуації, що супроводжуються скороченням загальної чисельності населення, особливо його економічно активної частини, постійне зниження народжуваності, високий передчасний рівень смертності, що не забезпечує навіть простого відтворення населення. У структурі населення росте чисельність осіб пенсійного віку. Таким чином, у країні чітко простежується загроза трудоворесурсній безпеці, що може істотно вплинути на економічну безпеку держави.

Нині розвиток країни супроводжується, окрім демографічної, ще й політичною, економічною, правовою загрозами, що варто враховувати при розробці і реалізації заходів щодо посилення національної безпеки, а саме: територіальної цілісності, суверенітету та державності.

До початку пандемії Covid-19 трудоворесурсна безпека України характеризувалася певними викликами. Н. Різник зазначає, що виклик це протидія здійсненню захисту, перешкоди на шляху до безпечного розвитку. Варто зазначити, що у Великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «виклик» пояснюється як «вимога, спонукання до будь-яких дій, відносин, заклик до змагання, до участі в чому-небудь, категорична, різка пропозиція вступити в боротьбу, поєдинок» [7, с. 136]. На нашу думку, вже на початку негативних наслідків демографічних процесів суспільство мало реагувати, тобто вживати заходи щодо запобігання зниженню народжуваності, стримування темпів росту смертності населення, що вимагало значних фінансових ресурсів.

Трудоворесурсна безпека на макрорівні характеризується насамперед відсутністю дефіциту робочої сили, оптимальним забезпеченням галузей і регіонів, організацій та підприємств персоналом відповідної кваліфікації, відсутністю або низький рівень безробіття, задоволення пропозиції робочої сили відповідною кількістю робочих місць.

Трудоворесурсна безпека характеризується повною зайнятістю населення, тобто такий стан економіки, коли кожен може працевлаштуватися за обраною професією. Однак, наявність станом на 1.10.2021 р. в Україні понад 1,5 млн безробітних є ознакою як надлишку робочої сили, так і дефіциту гідно оплачуваних робочих місць. Зокрема наявність безробітних і великої кількості економічно неактивного населення є викликом для суспільства, оскільки вимагає розробки й реалізації програми створення нових, сучасних робочих місць, професійної перепідготовки і навчання осіб, які не мають професії.

Вагомі виклики для трудоворесурсної безпеки територіальних громад, регіонів і національної економіки загалом, що можуть перерости в економічну загрозу, виникають внаслідок динаміки росту масштабів зовнішньої трудової міграції. Брак робочих місць в індустріальному секторі

економіки, масштабне скорочення потреб аграрного сектора в живій робочій силі, особливо в рослинницькій галузі, повільний ріст зайнятості у третинному секторі економіки є потужним викликом трудоресурсній безпеці держави. Варто зазначити, що трудова еміграція негативно впливає на демографічну ситуацію в країні, погіршуючи кількісну і якісну структуру економічно активного населення. Проте вона сприяла економічній безпеці країни, оскільки послабила проблеми росту безробіття, а валютні надходження від заробітчан дозволяли підтримувати належний рівень життя населення.

Суттєвим викликом зовнішніх територіальних переміщень населення є зниження трудового потенціалу України й особливо її інтелектуального потенціалу. Мільйони заробітчан та зовнішньо переміщення мешканців істотно зменшили трудовий потенціал країни, що в постковідний період відновлення економіки може зумовити проблеми забезпечення робочою силою галузей промисловості, будівництва, інфраструктури.

Трудоресурсній безпеці України сприятимуть законодавчі акти, які прийняла Верховна Рада щодо вдосконалення оподаткування малого і середнього бізнесу. Скасування певних обмежень у сфері підприємництва сприятиме залученню до суспільного виробництва як місцевих мешканців, так і внутрішньо переміщених осіб.

Вищезгадані процеси, які впливатимуть на формування трудоресурсної безпеки, матимуть регіональні особливості і вплив на формування й використання трудових ресурсів на мікрорівні. Тому успішне подолання демографічних, міграційних, деструктивних, дестабілізаційних загроз має починатися з вироблення і реалізації управлінських рішень на низовому рівні, тобто на рівні окремої організації, територіальної громади. Трудоресурсна безпека в країні, регіоні, територіальній громаді, організації (на підприємстві) в умовах існування викликів та конкретних загроз залежатиме від ефективного управління процесами формування персоналу, його раціонального розподілу та використання. Щоправда, ефективність управління наявним персоналом насамперед залежатиме від якості людського капіталу. Відомо, що людський капітал – це результат багаторічних інвестицій в здоров'я і освіту населення. Масштаби людського капіталу в першу чергу визначаються кількісними і якісними параметрами трудового потенціалу. Аналіз сучасних тенденцій його відтворення свідчить про наявність певних викликів і загроз для національної економіки.

Своєчасне реагування на виклики, успішна реалізація заходів щодо запобігання загроз в значній мірі залежатиме від якості менеджменту, його компетентності, володіння сучасними технологіями пошуку і добору персоналу.

Трудоресурсна безпека залежить не тільки від наявних людських ресурсів, управлінського персоналу, а й від фінансових витрат на підготовку персоналу, забезпечення робочих місць відповідним устаткуванням, упровадження трудозберігаючих технологій, витрат на пошук і добір персоналу. Якщо витрати на формування людського капіталу здійснюються переважно з державного бюджету, то витрати на забезпечення персоналом мають нести суб'єкти господарювання. Сьогодні формування персоналу бюджетних установ, органів державної влади і місцевого самоврядування здійснюється коштом цих організацій, що передбачені в їхніх бюджетах.

Нині в умовах адміністративної децентралізації територіальна громада є базовим рівнем формування трудоресурсної безпеки регіонів і країни загалом. Через те що перепису населення не проведено, а в умовах пандемії його здійснити складно, тому облік економічно активного населення, його якісної структури набуде державного значення, оскільки дасть змогу реально оцінити трудовий потенціал держави, реальні можливості забезпечення національної економіки та її регіонів людськими ресурсами.

Висновки

Підсумовуючи, варто наголосити, що в Україні впродовж останніх десятиліть спостерігаються соціально-економічні процеси, які характеризуються негативними наслідками і зумовлюють вагомий виклики, що можуть перерости в загрози для подальшого розвитку національної економіки.

До таких викликів треба віднести негативні демографічні процеси, що викликали процес депопуляції населення, який загрожує процесам відтворення української нації.

Звужений тип відтворення чисельності економічноактивного населення викликає скорочення

трудового потенціалу суспільства і, як наслідок скорочення природної основи формування людського капіталу.

Скорочення обсягів економічно активного населення зумовлює зменшення чисельності трудових ресурсів, а погіршення їхньої демографічної структури викликає погіршення якійсної структури персоналу.

Таким чином, може виникнути загроза трудоворесурсній безпеці держави, що ускладнюється через масштабну зовнішню трудову міграцію населення.

Погіршення трудоворесурсної безпеки може істотно вплинути на забезпечення робочою силою організацій і підприємств для відновлення їх економічної діяльності, тобто може виникнути загроза забезпечення їх кваліфікованим персоналом.

Посиленню трудоворесурсної безпеки можуть сприяти заходи щодо залучення у сферу зайнятості частини безробітних та економічно неактивного населення, зокрема у віці 60 – 70 років.

Трудоворесурсна безпека значною мірою залежатиме від налагодження статистики працездатного населення в постковідний період на рівні територіальних громад. На нашу думку, позитивну роль у цій справі можуть відіграти баланси трудових ресурсів, які варто складати в розрізі територіальних громад.

Не без того, що в постковідний період в окремих громадах може виникнути і локальний дефіцит трудових ресурсів і за рахунок тих, хто виїхав за кордон чи перейшов на дистанційну самозайнятність. Тому в таких громадах потрібно передбачати фінансові кошти на пошук і добір кваліфікованих кадрів.

Література:

1. Конституція України. URL: <http://surl.li/gdyl>.
2. Закон України «Про зайнятість України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5067-17>.
3. Закон України «Про оплату праці». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/108/95-%D0%B2%D1%80>.
4. Закон України «Про охорону праці». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2694-12>.
5. Бандур С.І., Цимбал О.І. Трудоворесурсна безпека України в контексті глобальної світової економіки. Методичні рекомендації РВПС України, НАН України, 2007, 68 с.
6. Боднар І. Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки. *Mechanism of Economic Regulation*. 2014. №. 1. С. 68–75.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укладач і головний редактор В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь ВТФ «Перун», 2005, 1728 с.
8. Капітан В. Трудоворесурсна безпека України в регіональному вимірі. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2014, Вип. 1, с. 294–302.
9. Качан Є., Кошіль А. Зайнятість населення України в контексті збереження її трудового потенціалу. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. Випуск 23, 2018. С. 66–72.
10. Качан Є. П., Шупшанов Д. Г. Управління трудовими ресурсами: [навч. посіб.]. Київ: Вид. Дім «Юридична книга». 2003. 258 с.
11. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник. У 2 т. С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій. Львів, Світ, 2006, 568 с.
12. Нижник Н. Р. Національна безпека України. Методологічні аспекти: стан і тенденції розвитку. Начальний посібник за ред. П. В. Мельник і Н. Р. Нижник, Ірпінь, 2000, 307 с.
13. Січиокно Г. Б. Забезпечення трудоворесурсної безпеки держави. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидат економічних наук, Київ, 2019.
14. Цвігун І. А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання: монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2013. 400 с.
15. Цікановська Н. А. Інтерпретація понять «виклики», «небезпека», «загроза» та «ризик» у теорії фінансової безпеки. Теоретичні та практичні аспекти фінансової безпеки. *Фінансовий простір*, Випуск 3, 2013, с. 110–114.

References

1. *Konstytutsiia Ukrainy*. [The Constitution of Ukraine]. URL: <http://surl.li/gdyl>. [in Ukrainian].
2. *Zakon Ukrainy «Pro zainiatist Ukrainy»* [Law of Ukraine "On Employment of Ukraine"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5067-17>. [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy «Pro oplatu pratsi»*. [Law of Ukraine "On wages"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2694-12>. [in Ukrainian].
4. *Zakon Ukrainy «Pro okhoronu pratsi»*. [Law of Ukraine "On Labor Protection"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2694-12>. [in Ukrainian].
5. Bandur S.I., Tsymbal O.I. (2007). *Trudoresursna bezpeka Ukrainy v konteksti hlobalnoi svitovoi ekonomiky*. [Ukraine's labor security in the context of the global world economy]. Metodichni rekomendatsii RVPS Ukrainy, NAN Ukrainy, 2007. [in Ukrainian].
6. Bodnar I. R. (2014). Informatsiina bezpeka yak osnova natsionalnoi bezpeky. [Information security as the basis of national security]. *Mechanism of Economic Regulation*. 1. 68–75. [in Ukrainian].
7. *Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* (2005). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language.]. Ukladach i holovnyi redaktor V. T. Busel. Kyiv, Irpin VTF «Perun». [in Ukrainian].
8. Kapitan V. (2014). *Trudoresursna bezpeka Ukrainy v rehionalnomu vymiri*. [Labor security of Ukraine in the regional dimension. Socio-economic problems and the state]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava*. 1, 294–302. [in Ukrainian].
9. Kachan Ye., Koshil A. (2018). Zainiatist naselennia Ukrainy v konteksti zberezhenia yii trudovoho potentsialu [Employment of the population of Ukraine in the context of preserving its labor potential]. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy*. 23, 66–72. [in Ukrainian].
10. Kachan Ye. P., Shupshanov D. H. (2003). *Upravlinnia trudovymy resursamy* [Management of labor resources]: [navch. posib.]. Kyiv: Vyd. Dim "Iurydychna knyha". [in Ukrainian].
11. Mochernyi S. V. (2006). *Ekonomichni entsyklopedychnyi slovnyk*. [Economic encyclopedic dictionary]. U 2 t. S. V. Mochernyi, Ya. S. Larina, O. A. Ustenko, S. I. Yurii. Lviv, Svit. [in Ukrainian].
12. Nyzhnyk N. R. (2000). Natsionalna bezpeka Ukrainy. Metodolohichni aspekty: stan i tendentsii rozvytku. [National Security of Ukraine. Methodological aspects: state and trends of development]. Nachalniy posibnyk za red. P. V. Melnyk i N. R. Nyzhnyk, Irpin. [in Ukrainian].
13. Sichyokno H. B. (2019). Zabezpechennia trudoresursnoi bezpeky derzhavy [Ensuring labor security of the state]. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydat ekonomichnykh nauk, Kyiv. [in Ukrainian].
14. Tsvihun I. A. (2013). Demohrafichna bezpeka Ukrainy ta napriamy yii rehuliuвання: monohrafiia [Demographic security of Ukraine and directions of its regulation]. Kam'ianets-Podilskyi: Vydavets PP Zvoleiko D. H. [in Ukrainian].
15. Tsikanovska N. A. (2013). Interpretatsiia poniat «vyklyky», «nebezpeka», «zahroza» ta «ryzyk» u teorii finansovoi bezpeky. Teoretychni ta praktychni aspekty finansovoi bezpeky. [Interpretation of the concepts of "challenges", "danger", "threat" and "risk" in the theory of financial security. Theoretical and practical aspects of financial security]. *Finansovyi prostir*, 3, 110–114. [in Ukrainian].

Статтю отримано 16 листопада 2021 року
Article received November 16, 2021